

**THE ELECTORAL LIST IN THE ELECTORAL SYSTEMS OF THE
COUNTRIES ESTABLISHED ON THE GROUND OF THE
FORMER YUGOSLAVIA IN ONE COMPARATIVE PERSPECTIVE**

Nikola Ambarkov

Ph.D. in Political Science, M.Sc. in European Studies;
amvelbares@gmail.com; ambarkov_nkl@yahoo.com

Abstract

The topic of the exploration is the electoral list in the electoral systems in the states created in the territory of the former Yugoslavia. The paper does a comparative analysis of one of the most significant components and characteristics of the electoral systems in the ex-SFRY states. It should be noted that at the very beginning of the introduction of party pluralism in these countries, 30 years ago, they experimented with the character of the electoral system. Here, in the first place, the conjuncture came to the fore, more precisely, electoral systems were established that suited the leading political parties. However, as the democratization of these societies gradually developed and the influence of the ruling political elites eroded, a process of gradual re-examination and re-evaluation of the electoral system followed, i.e. a gradual transition to a proportional electoral model took place. When applying this model in the countries of the former Yugoslavia, there are numerous variations. The differences are referred to the electoral formula, district magnitude, electoral threshold, and what this paper will be abstracted on – the electoral list. However, the most common definition of these electoral systems is that they are electoral systems that can be classified in the group of party-list systems, as one of the variations of the proportional electoral model. In the theoretical literature, there are several approaches to the division of electoral lists –open, closed, free, and flexible in one more essential sense, but for analytical purposes in this paper, we will use the more generalized division of open and closed lists.

Keywords: Electoral Lists, Electoral Systems, Proportional Electoral Model, former SFRY States, Political Pluralism

ИЗБОРНАТА ЛИСТА ВО ИЗБОРНИТЕ СИСТЕМИ НА ЗЕМЈИТЕ НАСТАНАТИ НА ТЛОТО НА НЕКОГАШНА ЈУГОСЛАВИЈА ВО ЕДНА СПОРЕДБЕНА ПЕРСПЕКТИВА

Никола Амбарков

Д-р на политички науки, М-р по европски студии
amvelbares@gmail.com; ambarkov_nkl@yahoo.com

Апстракт

Тема на истражувањето е изборната листа во изборните системи во државите настанати на тлото на поранешна Југославија. Трудот прави компаративна анализа на една од најзначајните компоненти и карактеристики на изборните системи во државите на поранешна СФРЈ. Треба да се напомене дека на самиот почеток од воведувањето на партискиот плурализам во овие земји, пред 30 години, тие експериментираа со карактерот на изборниот систем. Тука, пред сè, дојде до израз конјуктурноста, поточно се воспоставија изборни системи кои им одговараа на водечките политички партии. Меѓутоа, како што постепено се развиваше демократизацијата на овие општества и еродираще влијанието на владејачките политички елити, следеше процес на постепено преиспитување и преоценување на изборниот систем, т.е. се случи постепен премин кон пропорционален изборен модел. Меѓутоа, при примената на овој модел во земјите од поранешна Југославија, постојат бројни варијации. Разликите се однесуваат на изборната формула, големината на изборните единици, изборниот праг и на што ќе се апстрахира овој труд – изборната листа. Сепак, најчестата дефиниција за овие изборни системи е дека тие можат да се класифицираат во групата изборни системи со партиски листи, како една од варијациите на пропорционалниот изборен модел. Во теоретската литература постојат повеќе пристапи за поделба на изборните листи – отворени, затворени, слободни и флексибилни во една посуштинска смисла, но за аналитички цели во овој труд ќе ја искористиме погенерализираната поделба на отворени и затворени листи.

Клучни зборови: изборни листи, изборни системи, пропорционален изборен модел, екс-ЈУ држави, политички плурализам

Вовед

Изборите во политиколошката наука отсекогаш биле перцепирани како универзален феномен, бидејќи за време на нивното спроведување доаѓа до израз нивната политичка, уставна и социолошка компонента (Силјановска-Давкова и др., 2019: 92). За Богданор (1983: 1) „изборите ја претставуваат срцевината на демократскиот процес“. Во една поширока, техничка смисла, изборите не се ништо друго до различни институционални постапки и средства за конституирање на претставничките политички тела и поставување на поединците на јавни функции (Kasapović, 2003: 129). Според истата авторка,

ваквиот институционален модус во чиј рамки избирачите ги изразуваат своите политички преференци во облик на гласови и во кој гласовите на бирачите се претворуваат во мандати се дефинира како изборен систем (Ibid., 160-161). Во овој случај се говори за изборен систем концептуализиран во својата потесна смисла (Нолен и Касаповиќ, 1997: 7).

Општо прифатен факт во науката за изборите и изборните системи, е дека изборната теорија и пракса разликува голем број на изборни системи. Според една од најреферентните типологии, која ја изработи група на изборни експерти од Институтот за демократија и изборен дизајн (IDEA), може да се разгледуваат четири типа на изборни системи: I. мнозинско-мајоритетни, II. пропорционални, III. комбинирани (мешовити) и IV. останати (Dedović i Vujović, 88-89). Секој еден изборен систем дополнително влијае врз фактот „дали избирачот ќе гласа за партија или личност“ (Сартори, 2008: 3). Според начинот на кој може да се гласа се разликува 1) *ординално* и 2) *категоријално* гласање, т.е. се разликува можност, во првиот случај да се гласа за повеќе од една опција, за повеќе од еден кандидат или една листа, додека во вториот случај имаме гласање со еден глас (Dedović i Vujović, 111). Во оваа смисла „гласањето како облик на изразување на волјата на избирачите кон определени кандидати или листа, исто така претставува една од темелните компоненти на изборниот систем“ (Đukanović, 2006: 514). Затоа не случајно се вели дека „одлуката за изборот на одреден вид на изборен систем, покрај одлуката за составот на власта, претставува една од најзначајните уставно-правни, институционални и политички одлуки во секоја држава“ (Palić, 2012: 49).

Бидејќи темата на овој истражувачки труд е карактерот на изборната листа во земјите на поранешна СФРЈ, треба да се напомене дека во самиот почеток на воведување на партискиот плурализам во овие земји, пред 30 години, се експериментираше со карактерот на самиот изборен систем. Тука во прв ред дојде до израз конјуктурноста, поточно се воспоставуваа изборни системи какви што им одговараа на водечките политички партии. „Во самиот почеток од воведување на партискиот плурализам во најголем дел од земјите кои настанаа на тлото на некогашна Југославија, а пред сè Србија, Хрватска, Македонија (н.б.) и Словенија, доминираше мнозински изборен систем“ (Đukanović, 2006: 518). Но, како постепено се одвиваше демократизацијата на овие општества и ерозираше влијанието на владејачките политички врхушки, следуваше процес на постепено преиспитување и преоценување на изборниот систем т.е. се случи постепено транзитирање кон пропорционален изборен модел. Денес во сите земји кои vznikнаа како независни ентитети по дисолуцијата на поранешна СФРЈ е воспоставен пропорционален изборен систем, независно што во негови рамки постојат бројни разлики како што е моделот за распределба на мандатите, бројот на изборните единици, видот на цензусот итн. (Ibid.). Сепак, како најмал зеднички дефиниционен содржател на овие изборни системи е тоа што

сатнува збор за изборни системи кои може да бидат класифицирани во групата на системи на партиски листи, како еден од варијациите на пропорционалниот изборен модел.

1. Основни типови и карактеристики на изборните листи во теориската литература

Изборниот метод на пропорционална репрезентација почива врз принципот на кандидатски листи. Тоа значи дека овој модел на политичко претставување претпоставува гласање по листи. Основната суштина на гласањето за кандидатски листи е што при изборот кој го прави гласачот, тој гласа за листа на која се наоѓаат повеќе кандидати, со што тој на некој начин повеќе се определува за определена политичка програма, а помалку за некоја конкретна личност (Pavićević, 2012: 211). Како контрапункт на пропорционалниот модел, мнозинскиот му овозможува подиректна можност на гласачот да искаже поспецифична преференца кон некој кандидат (Deskoska, 2011: 2).

Во теориската литература постојат повеќе пристапи за поделба на изборните листи. Па така, Џовани Сартори (2008: 10) во системот на пропорционална застапеност разликува **затворени** (ригидни) листи, што подразбира дека кандидатите се избираат по редоследот одреден од партијата и **отворени** (флексибилни) листи, што имплицира дека нема предодредено рангирање, и дека гласачите може да ги изразат своите преференци, обележувајќи ги нивните имиња. Ова всушност е и најесенцијалната поделба на изборните листи кои може да бидат затворени или отворени. Оваа поделба ја сретнуваме и кај Галагер и Мичил (2009: 6). За Метју Соберг Шугарт (2009: 40), во системот на пропорционална застапеност со **затворена** листа, партиите претставуваат рангирани гласачки ливчиња, така што гласачите едноставно избираат една партиска листа пред некоја друга. Системот на **отворена** листа подразбира систем во кој листите со кандидати на партиите, поместени на гласачките ливчиња, не се рангирани и само приоритетните гласови го одредуваат редот на избирање од партиската листа. Во многу од овие системи, гласачот може да даде само еден приоритетен глас, сепак некои му овозможуваат на гласачот да фаворизира повеќе кандидати (Ibid., 45). Системот на **отворена** листа подразбира дека избирачот дава глас за кандидат, а не за неговата листа, независно од фактот што партиската припадност на кандидатот е јасно нагласена. Ова значи дека не постои можност за т.н. *de tête* – кога избирачот гласа за листата во целина на начин што го маркира врвот на гласачката листа. Кај системот на отворени листи на избирачот му е доставена партиска листа со серија од имиња подредени по азбучен ред. Избирачот е должен да го одбележи просторот пред името на кандидатот кој го претставува неговиот избор (Pavićević, 2012: 112).

Дитер Нолен (1992: 60), во неговата студија *Изборно право и партиски систем* комбинирајќи го обликот на листата и начинот на гласање прави разлика на следниве видови на листи:

- *Крута* (цврста) *листа* – редоследот на кандидатите не може да се промени (бирачот има еден глас. Ја бира листата во целина);
- *Слабо структурирана листа* – редоследот на кандидатите на листата може да се промени било со преференциски гласови, било со нов редослед (бирачот има најмалку два гласа, глас за листата и глас за кандидатот, или онолку гласови колку пратеници се бираат. Бирачот може во даден случај да даде повеќе гласови за еден кандидат, т.е. имаме *кумулирање на гласови*);
- *Слободна листа* – подразбира слободни промени внатре во листата и помеѓу листите (бирачот има повеќе гласови и може да состави “своја” листа од предлогот на партиите, постапка позната под името *panachage*¹).

За Вучина Васовиќ (1993: 89) во “системот на листи” може да се разликуваат а) *затворена*, б) *отворена*, и в) *слободна листа*. Оваа поделба на изборните листи во науката е позната и како англо-саксонска (Dedović i Vujović, 111). Според Павиќевиќ (2012: 111-112), разликата во оваа класификација на Васовиќ, со онаа на Богданор, Лане и Ерсон (каде се наведени *затворена/врсана*, *флексибилна*, *отворена* и *слободна листа*), се однесува на т.н. отворена листа. Според Васовиќ, отворената листа му дава можност на гласачот да преферира и со тоа да влијае на утврдувањето на рангот на кандидатите на листата, што конечно се случува и кај т.н. флексибилни листи. Сепак, кај флексибилните листи, при распределбата на кандидатите се зема во предвид и редот на рангирањето од страна на патијата и приоритетните гласови. Откако ќе бидат распределени парламентарните места по квотите со приоритетни гласови, остатокот од местата кои ѝ припаѓаат на партијата се распределуваат според ранг-листата (Шугарт, 2009: 45). Треба да се нагласи дека во литературата за изборите и изборните системи понекогаш е тешко да се прави реска разлика помеѓу отворени и флексибилни листи. Но, за Шугарт (2009: 46) разликата помеѓу овие два вида на листи е многу тенка, но пресудна. Кај флексибилната, кога гласачот се решава да не го даде својот глас *и ја доделува на самата партија* задачата да одлучи по кој ред ќе бидат избрани кандидатите, додека кај отворените листи гласачот *им ја доделува оваа улога на другите гласачи* (на оние кои доделувале приоритетни гласови). Треба да се нагласи дека во рамките на отворените и флексибилните листи може да се идентификуваат нивни подвидови. Во некои од нив на гласачот не му е дадена можност едноставно да фаворизира одредена партиска листа туку мора да искаже приоритетен глас. Бидејќи во ваквите случаи не постои гласање за листа, според Тагепера и Шугарт (1989: 25), овој изборен систем може да се означи како систем на пропорционална застапеност со *квазилиста*, која може да се смета како подвид на системот на отворена листа. Како контрапункт на овој, може да се посочат и примери кога приоритетниот глас е мандаторен, но едновременно не е и единствен кој го одредува рангирањето на листата. Бидејќи самата листа не зависи од гласачот (не може само за неа да го даде својот глас),

¹ тука *de facto* имаме избирање на кандидати од “различни бои”, односно постои можност да се бришат или допишуваат други кандидати.

а сепак, постои веројатност дека листата може да го определи редоследот на избирањето на повеќето кандидати, се чини разумно оваа листа да се означи како **латентна листа**, т.е. таа е подвид на системот на флексибилни листи (Шугарт, 2009: 46-47).

Кај Стефановиќ (1950: 308-309), исто како и кај Васовиќ, се посочени три типа на изборни листи и тоа: а) *врзана*, б) *неврзана* и в) *слободна*. Според него, кај неврзаната листа, гласачот има можност да изврши извесни измени, а кај слободната секој гласач слободно составува своја листа и гласа за неа.

Оттука може да се заклучи дека „во релевантната литература постои несогласност не само околу бројот, туку и структурните елементи во рамките на поодделни типови на изборни листи“ (Pavićević, 2012: 112). Па така термините отворена и затворена листа продолжуваат да се употребуваат во науката за изборите и изборните системи во една погенерализирана смисла (Deskoska, 2011: 3), додека класификацијата на Богданор, односно Лане и Ерсон, во една поесенцијализирана смисла – затворена, отворена, слободна и флексибилна. Во понатамошниот дел од трудот ќе ја користиме погенерализираната поделба на видовите листи.

2. Карактерот на изборните листи во земјите на некогашна СФРЈ

2.1. Земји каде изборниот модел е со отворени листи

Словенија. Највисокото законодавно тело на Словенија, *Државниот збор*, се бира непосредно согласно чл. 80 од Уставот на Словенија. Собранискиот дом е сочинет од 90 пратеника. „Во Словенија, пропорционален изборен систем е на сила уште од првите парламентарни избори²“ (Petrovič, 2016: 35). Овој изборен модел „придонесе за демократизација на словенечкото општество во чувствителниот период на словенечката транзиција и истовремено спречи прекумерна поларизација на политичкиот простор“ (Zajc, 2004: 135). Во времето на донесување на оваа далекусежна одлука, ниту една партија не заговараше воведување мнозински изборен модел (Grad, 1992: 727). За изборите за Државниот збор земјата е поделена на осум изборни единици во кои се разигруваат по 11 мандата. За т.н. историски малцинства, Италијанците во Приморска (Копер, Изола, Пиран) и Унгарците во Прекумурје (Мурска Собота и Лендава) постојат две засебни изборни единици, IX и X соодветно. Пропорционалниот модел, кој се применува во Словенија, за изборот на 88 пратеника се спроведува при цензус од 4%³. За италијанскиот и унгарскиот пратенички мандат се применува мнозинскиот модел. Од изборите во 2000., и на сите следни државно-зборски избори мандатите се делат на две нивоа – во

² За први демократски избори, сепак се сметаат изборите за Собранието на СР Словенија од 1990, кога се бираа 80 делегати на општествено-политичкиот збор (дом) на Словенија.

³ Но, во 1990 изборниот праг бил 2,5%, во 1992 и 1996 изнесувал 3,2%. Дури на третите избори за Државниот збор ќе биде фиксиран на 4% (Grad, 2004: 120).

изборните единици и на ниво на цела држава. Распределбата на мандатите по изборни единици се врши врз основа на Дроповата квота (Droop's quotient)⁴, додека на државно ниво за распределбата на мандатите се применува Донтовиот метод (D'Hondt formula) (Grad 2004, 133).

Она што е во интерес на овој труд, карактерот на изборната листа (отворена vs. затворена), е дефиниран во чл. 73 од Законот за изборите во Државниот збор: „избирачот може да гласа за само еден кандидат. Избирачот гласа со заокружување на сервискиот број на гласачкото ливче пред презимето и името на кандидатот за кого гласа“, односно „секој бирач гласа за изборната листа или поединечен кандидат со назнака на својот избор помеѓу кандидатите“ (Istraživački centar Parlamentarnog instituta Skupštine Crne Gore, /ICPISCG/, 2016: 23). Ова значи дека во изборниот систем на Словенија се употребува факултативен облик на преференцијален глас, бидејќи отсутствува систем на задолжителна преференца (Petrovič, 2016: 60). Но, идеи за апсолутно преференцијално гласање имаше во предлозите за измена на изборното законодавство на Владата на Пахор во 2011., кои предвидуваа укинување на изборните области (тие остануваа чисто на административно ниво), а при броење на задолжителните преференцијални гласови не би постоеле прагови. Слични идеи за интервенции во овој правец постојеа и за време на Владата на Јанша од 2013 година (Ibid., 65-66).

Ефектите од досегашната примена на овој изборен модел во Словенија е тоа што од една страна, ваквиот облик на преференца во словенечкиот изборен систем обезбедува прилично високо ниво на персонализација на изборите, згора на тоа, ваквиот ефект е дури повисок отколку во системите што имаат исклучиво преференцијално гласање. Но, во исто време сегашниот изборен систем не обезбедува директно и одлучувачко влијание врз избраните пратеници, туку само индиректно. Преференцијалното гласање во Словенија ги принудува политичките субјекти да номинираат “допадливи” кандидати кои би биле подобни за гласачите (Grad 2004, 134–135). Концептот на преференцијален глас во Словенија, придонесе во еманципирање на избирачите во однос на политичките партии и им обезбеди вистинско влијание со кое тие можат да го вентилираат кадровскиот план или идејата за индивидуалност на политичката партија (Zagorc цитиран кај Petrovič, 2016: 61). Од друга страна, како што погоре беше споменато, изборите се реализираат во 8 изборни единици (*volilna enota*⁵) кои се поделени на 11 изборни области (*volilni okraj*). Имено, ако одредена област сака да има претставник во парламентот, избирачите со право на глас мора да го дадат својот глас првенствено на кандидатот за кој веруваат дека најверојатно ќе влезе во парламентот, а не на оној кој ги има

⁴ Претходно се применувала Наре-овата метода, т.е. формулата на едноставен количник, која е задржана за утврдување на кандидатите кои ќе го претставуваат италијанското и унгарското малцинство (Đukanović, 2006: 519).

⁵ Тоа се I Крањ, II Постојна, III Љубљана-Центар, IV Љубљана-Бежиград, V Цеље, VI Ново Место, VII Марибор, VIII Птуј.

можеби најдобрите лични квалитети. Ова води до случаи кога принципот „го избираме најдоброто“ не е во преден план, туку принципот што Габер го парафразира како добро познатата изрека дека не е важно дали кандидатот е писмен, важно е само дека доаѓа од нашата област/крај (Gaber, 1996: 268). Често пати, на државно-зборските избори во Словенија се случува листата да добие пропорционален број места во однос на постигнатиот изборен резултат, но местата не се нужно на оние што добиле најмногу гласови во изборните области (Pogorelec, 2006: 252). Според истиот автор, изборните области од една страна овозможуваат делумно “распрскување” на мандатите надвор од регионалните центри (Ibid.), но може и да ги повластуваат поголемите урбани средишта. Да го илустрираме ова со еден пример од *volilna-ma enota* VI (Ново Место), која е поделена на 11 *volilni okraji* (1. Чрномел-Метлика, 2. Ново Место I, 3. Ново Место II, 4. Требње, 5. Брежице, 6. Кршко, 7. Севница, 8. Лашко, 9. Храстник, 10. Трбовље, 11. Загорје обСави). Во состав на Државниот збор од 2018 (но, и претходно се случувало) да нема пратеник од изборната област Чрномел-Метлика (т.е историско-географската област Бела Краина), со оглед на лошата социо-економска ситуација, и заминувањето на младите луѓе во големите урбани центри (Petrovič, 2016: 70). Оттука, ваквиот модел *de facto*, делумно ги повластува поголемите урбани средишта. На пример во претпоследниот состав на Државниот збор (2018) од оваа изборна единица, Храстник и Требње имаа дури по 2 кандидата, за разлика од областа Бела Краина која немаше ниту еден⁶. Или уште еден пример од истата изборна единица од изборите во 2014., повторно во прилог на оваа теза. Тогаш партијата на словенечките пензионери DeSUS доби 1 мандат во изборната единица VI (Ново Место). Пратеничката во изборната област Храстник доби 18,5% од преференците (797 гласа), но мандатот го доби пратеничката од изборната област Ново Место II, независно од фактот што имаше само 10,76% од преференцијалните гласови (1 499). Ново Место е поголемо место од Храстник, уделот на преференцијалните гласови можеби е помал, од оној на пратеничката од изборната област Храстник, но вкупниот резервоар на гласови е поголем оти самото место е поголемо, па оттука и вкупниот број на гласови е поголем т.е. 1 499: 797 преференци.

Хрватска. Во текот на првата деценија од својата независност, во Хрватска се случи еволуција на изборниот модел од доминантно мнозински (1990), кон умерено мнозински (*de facto* мнозинско-пропорционален 1992 и 1995), за

⁶ На последните избори 2022., од изборната област Чрномел-Метлика сепак беше избрана пратеничка од партијата на Јанша СДС со 3 817 преференцијални гласа, независно од фактот што најмногу преференци во оваа изборна област (4 241) доби кандидатката од новоформираното Движење Слобода на Голоб со 4 241. Изборната аритметика на пропорционалниот изборен систем во Словенија, сепак остава некои кандидати со најмногу гласови без пратеничко место. Пратеничката функција не зависи само од тоа колку гласови добил кандидатот, туку од бројот на гласови што ги добил во изборната област (*volilni okraj*) и од тоа колкав удел добиле кандидатите на истата партија во изборната единица (*volilna enota*) (Svenšek, 2022).

потоа да се премине кон потполно пропорционален изборен модел (од 2000.). Иницијалната поставеност на изборниот модел во Хрватска беше така изведена да и повластува на доминантната политичка партија во тој период ХДЗ – Хрватската демократска заедница (Đukanović, 2006: 519-520). Актуелниот изборен модел за *Хрватскиот сабор* се состои од 151 пратеник, кои се бираат за мандат од четири години на непосредни избори кој се спроведуваат во склад со системот на пропорционална застапеност со елементи на преференцијално гласање. Во десетте повеќемандатни изборни единици се избираат 14 пратеника, но постојат и две засебни изборни единици, од кои во едната се дистрибуираат 3 мандати за дијаспората, а во другата се бираат 8 претставника од малцинските партии на национално ниво. Распределбата на мандатите се врши со примена на D'Hond-овиот метод, при цензус кој изнесува 5%.

Она на што е фокусиран овој труд, карактерот на изборната листа, треба да се посочи дека можноста за искажување на преференцијален глас на неа, за првпат е воведена на парламентарните избори одржани во ноември 2015. година. За оваа цел, во месец февруари, истата година се интервенираше во Законот за избор на пратеници во Хрватскиот сабор. Како увертира, можноста за искажување на преференца на кандидатските листи, беше применета на Хрватските избори за Европскиот парламент (ICPISCG, 2016: 16). Во хрватското законско решение за изборите за пратеници во чл. 76 е предвидено да: „гласачкото ливче се потполнува така што се заокружува редниот број пред називот на листата во изборната единица. Ако бирачот сака на поодделен кандидат на таа листа да му даде преференцијален глас, го заокружува редниот број пред името на кандидатот, на кому му го дава преференцијалниот глас“. Во хрватската изборна регулатива, важно е да се одбележи дека се предвидени сите можни несакани и потенцијално конфузни ситуации во поглед на гласањето за листа или искажување на преференца за кандидат, особено во контекст на прогласувањето на гласачкото ливче за важечко или неважечко. Па оттука понудени се следниве елегантни решенија во чл. 79 а:

- Ако бирачот го заокружи редниот број пред називот на листата, а не дал преференцијален глас, гласачкото ливче е важечко;
- Ако бирачот заокружи реден број за една листа, а дал преференцијален глас за кандидат од друга листа во однос на гласот за листата, гласачкиот лист е важечки, а преференцијалниот глас не се уважува;
- Ако бирачот дал повеќе преференцијални гласови за два или повеќе кандидата на иста листа, гласачкиот лист е важечки во однос на листата, без оглед на тоа дали редниот број пред листата е заокружен или не е, додека преференцијалните гласови за кандидатите не се уважуваат;
- Ако бирачот дал преференцијален глас за кандидат од одредена листа, а не го заокружил редниот број пред таа листа, гласачкиот лист е важечки како во однос на гласот за листата така и во однос на преференцијалниот глас за кандидатот од таа листа;

- Ако бирачот дал преференцијален глас за кандидати од различни листи и го заокружил редниот број пред само едена од тие листи, гласачкиот лист е важечки во однос на гласот за листата, како и за преференцијалниот глас од таа листа ако на таа листа и дал само една преференца.

Во случајот на Хрватска, преференцијалните гласови се пресметуваат доколку бројот на преференцијалните гласови за секој поединечен кандидат се најмалку 10% од вкупниот број гласови кои ги освоила неговата изборна листа (Članak 44, podstavka 2, NN 19/15). Во овој случај за избрани ќе се сметаат кандидатите кои добиле најголем број на преференци. Кога два или повеќе кандидата добиле ист број на преференцијални гласови, се уважува поредокот на листата (Članak 44, podstavka 3, NN 19/15). Ако на темел на ставките 2 и 3 од чл. 44 од Законот за избор на пратеници во Хрватскиот сабор не се избрани онолку пратеника колку што мандати и припаѓаат на поединечната листа, преостанатите пратенички места на таа листа се одредуваат според редоследот на кандидатите на листата.

На 10. избори за Хрватскиот сабор од воведувањето на плурализмот, одржани во 2020., најголем дел од преференцијалните гласови отидоа кај носителите на партиските листи по изборните единици, но дел од кандидатите за Саборот исто така влегоа благодарение на преференцијалните гласови, а само неколкумина од последното 14 место (Starčić, 2020).⁷ Овој податок оди во прилог на тезата дека кај системот со еден преференцијален глас, обично “лавовскиот дел” на гласови оди токму кај кандидатите кои се на врвот на листата, односно носителите на листата, а ефектите од преференцијалниот вотум се незначителни, бидејќи гласачите само го засилуваат отколку што го доведуваат во прашање поредокот на листата (Deskoska, 2011: 5). Практично тука имаме искажување на преференца кон она што во холандската изборна пракса е познато како гласање за *lijsttrekker*-от (повлекувачот на листата), позиција која во изборните единици е резервирана за партискиот лидер и поширокото водство (Андевег, 2009: 522).

Босна и Херцеговина. Сложениот политички систем на земјата, се рефлектира во сложената структура на изборниот систем. Изборниот систем на БиХ според Араповиќ (2021: 12) е комбинација на речиси сите познати изборни принципи бидејќи: 1. мнозинскиот принцип и едномандатните изборни единици се применуваат за изборите на Претседателството на БиХ; 2. пропорционалниот принцип во повеќемандатни изборни единици се употребува за утврдување на составот на парламентот;⁸ 3. изборниот праг од 3% важи за

⁷ Во 151 члениот Хрватски сабор, на овие последни избори 43,7% од пратениците беа избрани врз основа на преференцата (за подетално види: Konačni rezultati izbora za zastupnike u 10. sazivu Hrvatskoga sabora).

⁸ Во 42 члениот Претставнички дом на Парламентарното собрание 28 пратеника се бираат во Федерацијата БиХ, од кои 21 во пет повеќемандатни изборни единици, а 7 мандати се компензаторни, додека преостанатите 14 се бираат на територијата на Република Српска, а соодносот помеѓу компензаторните и другите мандати е 5 : 9 мандати (кои се бираат во три повеќемандатни изборни единици).

распределба на редовните мандати (30) од полу-затворените преференцијални листи; 4. преференцијалното гласање подразбира листи отворени за бирачите; 5. изборен праг од 5% е валиден за компензационите мандати (12); 5. постојат различни преференцијални прагови внатре на листите – 10% за локалните и 20% за парламентарните. Оттука, како што забелажува истиот автор „изборниот систем на БиХ може да се смета за комбиниран или хибриден *sui generis* изборен систем, единствен во светот“ (Ibid.). Редовните парламентарни мандати се распределуваат со користење на Сент-Лаж методата (Sainte Laguë method) (ICPISCG, 2016: 11). Важно е да се напомене дека БиХ, заедно со Косово, се единствените земји од поранешна СФРЈ, каде пропорционалниот модел е комбиниран со оваа метода. За разлика од методот D’Hond кој преовладува во другите земји „Sainte-Laguë-овата метода, која се базира на низата од делители $1, 3, 5, 7 \dots n$, каде n го претставува бројот на пратеници кои се бираат во одредена изборна единица, продуцира многу попропорционален изборен резултат, кој во значителна мера го рефлектира бројот на гласови штому припаѓа на одреден политички актер“ (Palić, 2012: 53).

Она што е примарен интерес на овој истражувачки труд, карактерот на изборната листа, за БиХ, некои автори сметаат дека е поправилно да се говори дека во земјата постои, кога е во прашање обликот на кандидатурата, систем на полу-отворени или затворени контролирани листи, бидејќи гласачот може да гласа за листа, или за преференца и листа или само за преференца. Сепак, и покрај таквата можност, ваквиот систем на листи оди во прилог на цврстите партиски структури и затворените водства. Полу-отворените или затворените контролирани листи подразбираат дека партиските тела го одредуваат редоследот на кандидатите на листата, при што на оддалечените позиции од врвот на листата ги ставаат оние кандидати на кои не им посакуваат да добијат можност да дојдат во предвид да ја конституираат постизборната институционална власт. На тој начин, оној што е подалеку од првите редни места на листата има помали шанси да биде избран. Но, постои и таква можност, благодарение на преференцијалното гласање, некој од втората половина на контролираната листа да дојде во позиција на оние што влегуваат во органите на власта (Vukadinović, 2021: 309).

Полу-отворените листи во БиХ, имаат многу подолга традиција, отколку на пр. во претходно посочениот случај на Хрватска каде тие беа воведени во 2015. за парламентарните избори. Во БиХ тие практично беа применети уште за време на изборите од 2000. година. Како што погоре беше посочено, за парламентарните избори распределбата на преференцијалните гласови се одвива според членот 9.8 (2) од Изборниот законик каде се вели: „мандатите кои ги добила листата се распределуваат најнапред помеѓу кандидатите од листата, од кој секој добил најмалку (20%) од вкупниот број на важечки гласови што ги добила таа листа и тоа со доделување на мандатите по редослед од најголемиот

до најмалиот број на гласови. Ако има уште мандати кои треба да и се доделат на листата, а преостанатите кандидати добиле помалку од (20%) од вкупниот број на важечки гласови што таа листа ги добила, распределбата на мандатите помеѓу преостанатите кандидати од таа листа се врши според нивниот редослед на листата“.

Сепак, ваквиот преференцијален модел во БиХ, поради релативно високиот цензус од најмалку (20%) освоени преференци од вкупниот број важечки гласови за кандидатската листа е подложен на критицизам. Досегашното искуство од примената на овој модел во БиХ покажа дека „цензусот од 20% во внатрешните листи останува тешко постижен“ (Čarkadžić, 2018). Од друга страна, високиот цензус од 20% е предвиден за да ги штити позициите на жените на листите т.е. да обезбеди повисоко ниво на учество на непосредно избраните жени во законодавниот орган. „Високиот праг од 20% всушност ја ‘затвара’ листата, и помогнува подобро да се оствари ‘женската квота’“, со што истовремено ја намалува важноста на преференцијалното гласање и волјата на бирачите, па со овој метод во парламентот влегуваат оние кои партијата ги сака, а не оние кои народот ги сака“ (Arapović, 2021: 22). Оттука, во пресрет на Општите избори 2018., Социјалдемократската партија на БиХ, предложи спуштање на цензусот од 20 на 10% (како во Хрватска), но измени во овој правец не беа поддржани од другите партии. Другиот проблематичен аспект на моделот на отворени листи во БиХ е што „овој систем не ја зема предвид уникатноста на општеството поделено по етничка линија. Отворените листи може да ја зголемат одговорноста, но не мора да ја поддржуваат умереноста. Ниту тие промовираат мултиетничност и мултиетнички партии – и двете експлицитни цели што требаше да ги постигне Изборниот закон“ (Belloni, 2004: 340).

Косово. Република Косово има еднодомен парламент со 120 пратеника, што е идентично со бројот на пратеници на пр. во Р. С. Македонија. Пратениците се бираат од отворени партиски листи. На гласачите им стои на располагање да искажат до пет преференци во рамките на една партиска листа. Од 120-те пратенички места, 20 се гарантирани за партиите кои себеси се прокламираат дека ги претставуваат интересите на признаените мнозински заедници. Треба да се нагласи дека за 100-те нерезервирани места, кои не им припаѓаат на малцинските заедници е предвидена прохибитивна клауза т.е. изборен праг од 5% (WFD, 2021: 7). Местата се алоцираат според Webster/Sainte-Laguë method, значи како во Босна и Херцеговина.

⁹ Кога беше донесен актуелниот Изборен закон на БиХ во 2001., квотата за помалку застапениот пол изнесуваше 30%, за со измените во овој Изборен закон во 2012/13 да биде подигната на 40% (Borić, 2021: 114-115). За илустрација, на последните Општи избори во 2018., на потврдените листи беа номинирани 41,6% жени, но мандатите ги освоија само 27,4% од нив. Причините за ова се следниве: мажите по правило се носители на листите, а поради преференцијалниот модел, процентот на избрани жени е за 14% помалку од нивната реална застапеност на листите. Во БиХ јавна тајна е дека изборните малверзации се најизразени внатре на листите на политичките партии и тоа по правило на штета на женските кандидати (Arapović, 2021: 23).

Согласно членот 110.1 од Законот за општи избори во Косово, Косово се смета за една изборна единица. Во членот 110.3 е стипулирано дека секој сертифициран политички субјект ќе се појави на „отворената листа“. „На бирачот му се издава едно гласачко ливче за изборите и на а) истото може да означат еден глас за политички субјект, а б) може да означат и да дава гласови за еден до пет кандидата од листата на политичкиот субјект за кој бирачот гласал“ (Član 110.4 Zakon o opštini izborima u Republici Kosovo). Доколку на гласачкото ливче се означени повеќе од 5 кандидати, тогаш се пребројува само гласот даден за политичкиот субјект (Ibid., Član 110.5). „Сите гласови кои ги добил кандидатот, чие име се наоѓа на отворената листа на политичкиот субјект, ќе се бројат поединечно. Ќе се изврши реорганизација на листата врз основа на опаѓачка низа, во склад со бројот на гласови што го добил секој кандидат“ (Ibid., Član 111.4).

Бидејќи во Косово се применува ваков модел на отворена листа, честопати во науката за изборите и изборните системи, се смета дека токму отворените листи неможат да обезбедат попозитивен ефект во поглед на застапеноста на жените во парламентот отколку ефектот што го гарантира системот на затворена листа. Законското решение во Косово, од една страна во чл. 110.2 вели дека „секоја листа на кандидати треба да се состои од најмалку 30% од кандидатите од спротивниот пол“. Со ова решени, Косово се вбројува во групата на земји каде постои т.н. минимална квота која предвидува определена пропорционална застапеност т.е. критична маса од 30%, за разлика од максималната квота – паритетна застапеност на мажите и жените (еднаква претставеност) (Deskoska, 2011: 11). Сепак, потенцијалниот негативен ефект од преференцијалното гласање кај отворените листи, каде може да се искажат и до 5 преференци, по однос на женската претставеност, која отсекојпат важела за битен демократски легитимациски аспект на политиката, се амортизира со елегантното решение од чл. 111.6 каде е прецизирано дека: „доколку и по доделените места на кандидатите на листите на политичките субјекти, во согласно со ставот пет од овој член, кандидатите од малцинскиот пол на тој политички субјект не му бидат доделени 30% од вкупниот број на места доделени на тој субјект, последниот избран кандидат од мнозинскиот пол ќе се замени со следниот кандидат од помалку застапениот пол од листата на кандидати, се додека бројот на места доделени за малцинскиот пол не биде најмалку 30%“ (Član 111. 6 Zakon o opštini izborima u Republici Kosovo). Со ова решение, Косово практично е на линија на она што се сугерира во науката дека: „системот на отворени листи потребува дополнителни механизми за да се унапреди женската претставеност во парламентот“ (Deskoska, 2011: 12), кое на примерот на Косово е повеќе од евидентно, бидејќи Косово се одлучи токму за овој т.н. модел на *Lucky Looser* (Borić, 2021: 118). Во прилог на оваа констатација се резултатите од последните Општи избори од 2021., кога во Парламентот беа избрани 44 жени, од кои дури

35 врз основа на преференца, 9 според родовата квота или вкупно 36,7% од вкупниот парламентарен состав. На претходните избори во 2017 и 2019 според преференцата беа избрани 22 (2017), односно 27 (2019) жени соодветно, додека според квотата 16 (2017) односно 13 (2019), или вкупниот удел на жени во двата парламентарни состави од 2017 и 2019 беше 31,6% односно 33,6%. Затоа Косово се посочува како позитивен пример, за разлика од некои други земји, бидејќи изборната листа е ем “зипирана”¹⁰ем и отворена т.е. квотата не може да се исполни само ако жените се ставаат на дното на листата каде што има помала веројатност да бидат избрани. Понатаму, бидејќи не постојат изборни единици на Косово, не постојат “безбедни” или “без надеж” места на кои кандидатите можат да бидат промовирани или маргинализирани (WFD, 2021: 46-47).

За Косово, исто така е важно да се нагласи дека тамошниот систем на отворени листи со до пет преференци, теоретски погодува, а до определен степен и на практика за локална/регионална кампања од страна на кандидатите кои се борат за преференцијален вотум (Ibid., 7).

3. Земји со затворени изборни листи – Црна Гора, Србија, С. Македонија

Заеднички именител за овие три држави е што во текот на својата демократска развојност, особено во текот на 90-те години на XX-от век и почетокот на XXI-от век се случуваа промени во самиот изборен систем. Може би *Црна Гора*, со обновување на повеќепартизмот, поревносно и покатегорично се одлучи за пропорционален модел со партиски листи, иако определени флукутации во начинот на кој се имплементираше овој модел постоеја, а тоа се: големината на изборната единица (само за парламентарните избори во 1990 и 1996 имаше повеќемандатни изборни единици, 20 односно 14, а во сите други циклуси државата претставуваше 1 изборна единица); намалување на прохибитивната клауза од 4% на 3% во 1998; варирање на бројот на избраните пратеници и фиксирање на нивниот број на 81 во 2006, кога беше прогласена црногорската независност (Vujić, 2012: 13). Сепак, константа во црногорското законско решение во сите овие изминати три децении политички плурализам беа: 1) употребата на методот на најголем број, односно најголем заеднички количник и 2) затворената блокирана листа (ЗБЛ), бидејќи не постои можност избирачот да искажува преференца за еден или повеќе кандидати (Dedović i Vujić, 93, 112).

Во *Србија* пак, во 1990. година, изборите беа организирани според двокружен мнозински изборен модел, додека во 1992. година, се воведени пропорционални избори со девет изборни единици. Нивниот број на изборите во 1997. беше зголемен од 9 на 29. Пропорционален модел, но со државата како една изборна единица во која се бираат 250 народни избраници при релативно висок цензус од 5% се применува од 2000. година (Đukanović, 2006: 524-¹⁰ Листите се “зипирани” на начин што и машките и женските кандидати се застапени на секои три места на листата (WFD, 2021: 46).

525). По цели две децении, изборниот цензус во 2020. година беше спуштен на 3%. За партиите и коалициите на националните малцинства со измените на изборните правила од 2004. не важи изборниот цензус т.е. тие учествуваат во распределбата на мандатите и кога добиле помалку од 3%, однос 5% (како што беше на претходните изборни циклуси). За Србија, како и Црна Гора и С. Македонија, заеднички именител е примената на D'Hondt-овиот модел за распределба на мандатите. Во иницијалната фаза од развојноста на моделот со една изборна единица во Србија од 2000. „постоеја затворени неблокирани листи, што значи дека нивните подносителите по објавување на резултатите го утврдуваа редоследот на местата во парламентот, со тоа што најмалку 1/3 од пратениците мора да бидат од претходно поднесената изборна листа“ (Ibid., 525). Но, во актуелното решение во Србија, кандидатите на листата ги добиваат мандатите во склад со дадениот редослед, започнувајќи од првиот кандидат на листата. Листите и понатаму се затворени, бидејќи бирачот може да гласа само за едена изборна листа од гласачкиот лист. Се гласа со заокружување на редниот број пред називот на листата за која се гласа (Члан 70. (1) Закон о избору народних посланика). Србија и Црна Гора се двете единствени земји (од вкупно 45) на тлото на Европа каде системот на затворена блокирана листа е комбиниран со државата како едена изборна единица. Овој факт предизвикува ефект во кој не постои комуникација помеѓу граѓанинот и пратеникот. Гласачот не може да влијае на редоследот на пратениците, ниту кој од листата ќе стане пратеник. Затоа ваквиот модел на ЗБЛ многу ретко се користи во Европа. Со овој модел кој се негува во овие земји граѓаните се претворени во гласачка машина, без влијание врз изборот на пратениците т.е. бирачот не бира, а само гласа. Клучните недостатоци на изборниот модел во Србија и Црна Гора, е токму комбинирањето на овие два института, државата како една изборна единица и ЗБЛ, кои не постојат во ниту една друга држава во Европа. Освен во овие две земји системот на ЗБЛ се применува во уште седум други држави во Европа, меѓу кои и Р.С. Македонија.

Р.С. Македонија од почетокот на политичката транзиција до денешен ден се наоѓаше во процес на една перманентна “изборна реформа” во потрага по подобри и поадекватни решенија. Барајќи посоодветен модел, кој требаше да одговори на предизвикот за С.Македонија како политички фрагментирано, но и како етнички длабоко поделено општество, С.Македонија ја изоде траекторијата од мнозински, преку мешовит, за да на крај се апстрахира на пропорционален модел, со поделеност на земјата во шест изборни региона во кои се редистрибуираат по 20 мандати за 120 членото Собрание. Несомнената аналитичка предност на овој модел резултираше, и покрај фактот што се применува пропорционален модел, со стабилност на Владата, бидејќи самиот модел продуцира мнозински ефект (Deskoska, 2011: 1-2). Друг негов дострел е што благодарение на родовата квота ја унапреди претставеноста на жените во

Парламентот до степен на тоа да земјата го има еден од највисоките проценти на жени-пратеници во европски и светски рамки¹¹ (Daskalovski, 2019: 459-460). Од друга страна, негувањето на моделот на затворена листа предизвика номинирање на кандидати за пратеници „без биографиј“ , кандидати од типот „коњот на Калигула“ – обични партиски војници, чија најголема партиска референца за номинација е ревносната лојалност кон партискиот вожд и партиското водство. По правило тоа се „миленичињата“ на лидерот. Оттука, во македонската наука која се занимава со проучувањето на изборните и партиските системи постои еден консензус дека квалитетот на пратениците во пратеничките состави кои беа бирани според мнозинскиот модел беше далеку поголем, отколку оние кои се бираа според пропорцијата (Ibid., 4). За отклонување на овие слабости се заговара отворање на кандидатските листи со цел да се зголеми влијанието на гласачите врз нивниот состав. Меѓутоа, воведувањето отворени кандидатски листи, како што беше забележано во овде проанализираните и посочени примери, останува да биде „меч со две острици“ бидејќи покрај предностите, како што видовме има и одредени недостатоци и слабости.

Заклучок

Изборите за избор на различни институции, вклучително и законодавната, не се одржуваат во вакуум. Тие се проследени и со развојност на определена легислатива, која треба да биде систематизирана на начин да даде одговор „кој добива, што и како“. Еден важен аспект во утврдувањето на правилата за избор на највисокиот претставнички дом е дилемата за воведување или не на отворени vs. затворени листи. Апстрахирајќи се во овој труд на тридесениското плурално политичко искуство на земјите од поранешна СФРЈ, во поглед на ова прашање, одговорот *pro et contra* преференцијалното гласање е нееднозначен.

Како несомнена аналитичка предност на отворените листи со преференцијално гласање е тоа што тие овозможуваат персонализација на изборите. Дополнително, ги поттикнуваат кандидатите да ја унапредат својата репутација пред потенцијалните гласачи. Овој модел се смета дека има поголема демократска вредност бидејќи: 1) јасно ја истакнува преференцата на избирачот; 2) ја елиминира централната партиска доминација во однос на селекција на кандидатите; 3) ја поттикнува партиската олигархија дел од кадровската политика да ја препушти на оние кои ја поддржуваат програмата на нејзината политичка организација; 4) мандатите на листата се редистрибуираат според поединечно најголемиот број на освоени гласови (Pavićević, 2012: 112). Сепак, од искуството на земјите од некогашна СФРЈ, овој модел има и

¹¹ Благодарение на затворените листи и родовите квоти перформансот не само на С.Македонија, туку и Србија, на глобалната Women in Politics: 2021 листа, делејќи го зедно 29. место со 39,2% женска застапеност, е далеку подобар отколку на Хрватска (50. место), Словенија (72) и БиХ (78), каде се применуваат отворени листи. Само ЦГ, каде исто се применува затворена листа, е на скромното 88 место со само ¼ жени-пратеници во 81 членото Собрание т.е. 20/81.

определени недостатоци. Местата не мора нужно да им припаднат на оние што добиле најмногу преференци. Може да ги повластува кандидатите од урбаните за сметка на руралните центри (примерите од Словенија). Преференцијалните гласови може да одат кај кандидатите кои се на врвот на листата, односно носителите на листата, па така гласачите само го засилуваат отколку што го доведуваат во прашање поредокот на листата (Хрватска). Ако процентот на преференцијални гласови е врзан со висок процент на гласови што кандидатите треба да го освојат (како во БиХ на пример 20%) волјата на граѓаните останува маргинализирана. Системот на отворени листи потребува дополнителни механизми за да се унапреди женската претставеност во парламентот (случајот Косово), во спротивно ефектите по однос на застапеноста на жените може да биде дубиозен,¹² како на пр. во БиХ каде се сугерира прифаќање на косовскиот модел на *Lucky Looser*, на начин „од компензационите листи да се потполни недостасувачкиот број избрани жени до 40%“ (Borić, 2021; 118).

Што се однесува до затворените листи, кои во Европа се применуваат во само 9/45 земји, вклучително и три од некогашна Југославија (Србија, С. Македонија и Црна Гора), како нивна предност се посочува што тие може да овозможат подобра локална, регионална претставеност, но и на жените и малцинските кандидати, ако се поставени на добитни места на листата и ако истата е добро структурирана. Затворената листа продуцира само меѓупартиска, додека отворената поттикнува и внатрепартиска борба т.е. создава внатрепартиски феуди, абортата за преференца во партијата може да предизвика Хобсова состојба на “војна на секој против секого”. Затворените листи се многу погодни и едноставни како при гласањето, така и при пресметката на резултатите, за разлика од отворените листи за кои е потребна посеопфатна едукација на избирачите за нивна примена. Од друга страна како несомнени слабости на затворените листи, кои се својствени и за РС, ЦГ и РСМ, може да се наведат следниве констатации: 1) отсутствува директен однос помеѓу гласачите и кандидатите, бидејќи е посредуван од партиите, со што е сериозно ослабнат и оштетен; 2) гласачите имаат можност во целос да ја прифатат или отфрлат листата; 3) симпатизерите и членовите на партијата се практично принудени да гласаат за понудената листа без оглед на тоа дали им се допаѓаат или не кандидатите кои таму се наоѓаат, особено на добитните места; 5) овие листи се податливи за непопуларните кандидати или претставници на непопуларни групи да останат “задскриени” во списоците; 6) затворената листа ако не е добро структурирана може да продуцира послаба локална застапеност, за

¹² На пример во Хрватска и при примената на мнозинскиот (во 1990), мешовитиот избран систем (во 1992 и 1995), и при примената на пропорционалниот модел со затворена листа, но и отворена (во 2015, 2016, 2020), застапеноста на жените во сите десет состава на Хрватскиот сабор е драматично ниска (Matijević, 2020). Најголема процентуална застапеност имаше на последните, десети избори за Саборот со 22,52%, а најслаба на вторите избори од 1992 со 5% застапеност на дамките.

сметка на “централните политички играчи” т.е. централизацијат на партијата манифестирана на затворената партиска листа ја поткопува локалната претставеност (Deskoska, 2011: 2, 4, 11, 13). Оттука, „клучниот негативен аспект на затворената листа е фактот што гласачите немаат влијание врз одлуката кој треба да ја претставува партијата која е нивен избор“ (Ibid., 4).

БИБЛИОГРАФИЈА

1. **Араповиќ, А. (2021).** Kritičke tačke unapređenja izbornog Sistema Bosne i Hercegovine – Rubikon demokratizacije. U akd. I, Cvitković (Urd.). *Reforma izbornog zakonodavstva Bosne i Hercegovine*, Posebna izdanja Knjiga CXC VIII, Odjeljenje društvenih nauka Knjiga 17, Zbornik radova povodom 70 godina Akademija nauka i umjetnosti Bosne i Hercegovine (str. 11-28). Sarajevo.
2. **Андевер, Р. (2009).** Холандија: Важноста на пропорционалноста. Во М, Галагер и П, Мичел (Урд.). *Политика на изборни системи* (стр. 518-538). Скопје: Академски печат.
3. **Belloni, R. (2004).** Peacebuilding and Consociational Electoral Engineering in Bosnia and Herzegovina. *International Peacekeeping*, II (2), pp. 334-353.
4. **Bogdanor, V. (1983).** Introduction. In: *Democracy and Elections: Electoral Systems and their Political Consequences*. Cambridge: Cambridge University Press.
5. **Borić, B. (2021).** Veće učešće žena i Izborni zakon BiH. U akd. I, Cvitković (Urd.). *Reforma izbornog zakonodavstva Bosne i Hercegovine*. Posebna izdanja Knjiga CXC VIII, Odjeljenje društvenih nauka Knjiga 17, Zbornik radova povodom 70 godina Akademija nauka i umjetnosti Bosne i Hercegovine (str. 112-121). Sarajevo.
6. **Čarkadžić, D. (2018).** *Na Opštim izborima 2018. godine-otvorene liste zatvorenog tipa*. istinomjer.ba, 15. 02. 2018.
7. **Daskalovski, Zh. (2019).** Proportional Electoral Systems and Number of Parties in Parliament Evidence from Macedonia. *Politics in Central Europe*, Vol. 15, No. 3, pp. 459- 478.
8. **Dedović, V., i Vujović, Z.,** Izborni sistem u Crnoj Gori. U V, Goati i S, Darmanović (Urd.). *Izborni i partijski sistem u Crnoj Gori, Perspektiva razvoja unutarpartijske demokratije* (str. 87-135). Podgorica: Centar za monitoring i istraživanje CeMI.
9. **Deskoska, R. (2011).** Proportional Electoral Model and Types of Candidate Lists. *Iustinianus Primus Law Review*, Volume 2 Issue 1.
10. **Đukanović, D. (2016).** Izborni sistemi u zemljama nastalim na području nekadašnje Jugoslavije. *MP-4*, Vol. LVIII, br. 4, str. 513-536.
11. **Gaber, S. (1996).** (Ur.). *Volilni sistemi: zbornik*. Ljubljana: Krtina.
12. **Grad, F. (1992).** Novosti in dileme novega volilnega sistema. *Teorija in praksa* 29 (7–8), pp. 724–728.

Dostopno prek: [http://www.dlib.si/details/URN:NBN:SI:doc-KYAOFJQR\(3.maj.2016\)](http://www.dlib.si/details/URN:NBN:SI:doc-KYAOFJQR(3.maj.2016)).

13. **Grad, F. (2004).** *Volitve in volilni sistem*. Ljubljana: Uradni list Republike Slovenije.
14. **Галагер, М., и Мичел, П. (2009).** *Политика на изборни системи*. Скопје: Академски печат.
15. **Kasapović, M. (2003).** *Izborni leksikon*. Zagreb: Politička kultura.
16. **Matijević, B. (2020).** *Najviše žena u Saboru od osamostaljenja, njih 35, što je i dalje premalo*. Večernji list, 08. srpnja 2020.
17. **Nohlen, D. (1992).** *Izborna pravo i stranački sustav*. Zagreb: „Školska knjiga“.
18. **Нолен, Д., и Касаповиќ, М. (1997).** *Изборни системи во Источна Европа*. Скопје: Фондација Фридрих Еберт, Канцеларија Скопје.
19. **Palić, M. (2012).** Učinci primjene razmjernog izbornog sustava u Republici Hrvatskoj. *Zbornik radova Pravnog fakulteta u Splitu*, god. 49, 1, str. 49-58.
20. **Petrović, J. (2016).** Preferenčni glas in vpliv na politične strukture v Republiki Sloveniji. *Diplomskodelo*, Univerza v Ljubljani, Fakulteta za družbene vede.
21. **Pogorelec, J. (2006).** *Politična odgovornost*. Ljubljana: Uradni list Republike Slovenije.
22. **Starčić, B. (2020).** *Bernardićevi oponenti pokazali da itekako imaju podršku: U Sabor preferencijalnim glasovima ulaze i Grbin i Hajdaš Dončić*. Hina, 06.07.2020.
23. **Stefanović, J. (1950).** *Ustavno pravo FNR Jugoslavije i komparativno*. Zagreb: Nakladni zavod Hrvatske.
24. **Svenšek, A. (2022).** *Novi poslanci: Volilna aritmetika je nekatere z največ glasovi pustila brez mandata*. MMC RTV SLO, 25. april 2022.
25. **Сартори, Ц. (2008).** *Компаративен уставен инженеринг* (второ издание). Скопје: Табернакул.
26. **Силјановска-Давкова, Д., Каракамишева-Јовановска, Т., и Спасеновски, А. (2019).** *Парламентарно право*. Скопје: Фондација Конрад Аденауер во Република Северна Македонија Правен факултет „Јустинијан Први“.
27. **Taagepera, R., & Shugart, M. S. (1989).** *Seats and Votes: The Effects and Determinants of Electoral Systems*. New Haven, CT: Yale University Press.
28. **Vujović, Z. (2012).** Parlamentarni izbori u Crnoj Gori 2012: Nastavak prevlasti socijalista i povratak Đukanovića. *Političke analize*.
29. **Vukadinović, S. (2021).** Preferencijalno glasanje i otvorene liste ključ reforme izbornog zakonodavstva. U akd. I, Cvitković (Urd.). *Reforma izbornog zakonodavstva Bosne i Hercegovine*, Posebna izdanja Knjiga CXC VIII, Odjeljenje društvenih nauka Knjiga 17, Zbornik radova povodom 70 godina Akademija nauka i umjetnosti Bosne i Hercegovine (str. 305-315). Sarajevo.

30. **Zajc, D. (2004).** *Razvoj parlamentarizma: funkcije sodobnih parlamentov*. Ljubljana: Fakulteta za družbene vede.
31. **Шугарт, М. С. (2009).** Истражување за компаративните изборни системи: Созревање на едно поле и нови предизвици. Во М, Галагер и П, Мичел (Урд.). *Политика на изборни системи* (стр. 25-59). Скопје: Академски печат.

ДРУГИ ИЗВОРИ:

32. **Izborni zakon Bosne i Hercegovine** (Tehnički prečišćeni tekst), www.izbori.ba
33. **Konačni rezultati izbora za zastupnike u 10. sazivu Hrvatskoga sabora**
<https://www.sabor.hr/hr/press/priopcenja/konacni-rezultati-izbora-za-zastupnike-u-10-sazivu-hrvatskoga-sabora>
34. **Skupština Crne Gore, Parlamentarni institut, Istraživački centar (2016).** Istraživački rad: Usporedna analiza izbornih sistema i način njihovog uređenja u zemljama EU i regiona – otvorene vs zatvorene liste. Podgorica.
35. **Ustava Republike Slovenije** (Uradni list RS, št. 33/91-I, 42/97 – UZS68, 66/00 – UZ80, 24/03 – UZ3a, 47, 68, 69/04 – UZ14, 69/04 – UZ43, 69/04 – UZ50, 68/06 – UZ121,140,143, 47/13 – UZ148, 47/13 – UZ90,97,99, 75/16 – UZ70a in 92/21 – UZ62a)
36. **WFD (2021).** Kosovo Early Assembly Elections 2021, Final Report and Recommendations, UK Election Expert Mission March 2021
37. **Women in Politics (2021).**
38. **Zakon o izborima zastupnika u Hrvatski sabor, pročišćeni tekst zakona** NN 116/99, 109/00, 53/03, 69/03, 167/03, 44/06, 19/07, 20/09, 145/10, 24/11, 93/11, 120/11, 19/15, 104/15, 98/19 na snazi od 01.01.2020
39. **Zakon o opštim izborima u Republici Kosovo**, www.kqz-ks.org
40. **Zakon o volitvah v državni zbor** (Uradni list RS, št. 109/06 – uradno prečišćeno besedilo, 54/07 – odl. US, 23/17 in 29/21)
41. **Закон о избору народних посланика** (незванично пречишћен текст) www.rik.parlament.gov.rs